

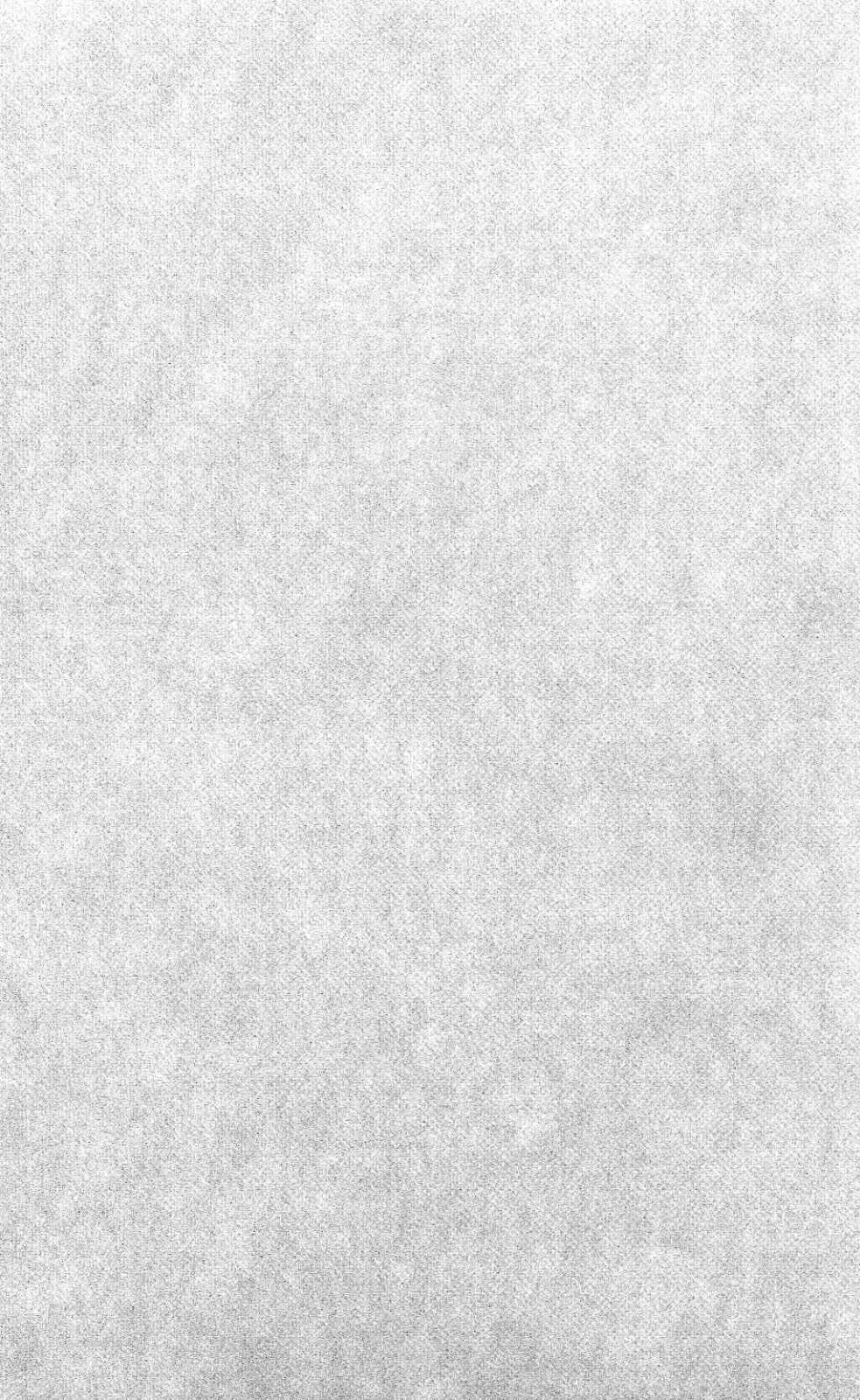

De inrichting van de encyclopedie der christelijke theologie : antwoord aan F. E. Daubanton, naar aanleiding van zijne 'Oratio pro domo' ...

<https://hdl.handle.net/1874/234959>

mm 11552

Rs 1007 vol. 24

Br. 1889 VII, 24

DE INRICHTING

VAN DE

ENCYCLOPEDIË DER CHRISTELIJKE THEOLOGIE.

ANTWOORD

AAN

DR. F. E. DAUBANTON,
Predikant te Amsterdam,

NAAR AANLEIDING VAN ZIJNE

„ORATIO PRO DOMO”

(STUDIËN, 1889, bl. 89—127)

DOOR

DR. J. M. S. BALJON,
Predikant te Almeloo.

LEIDEN. — E. J. BRILL.
1889.

BIBLIOTHEEK DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT

RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT

0394 4471

A mice!

Het schijnt mij niet overbodig toe U mede te deelen, hoe ik tot mijn opstel „De inrichting van de Encyclopedie der Christelijke Theologie” (Theol. Stud. 1889, bl. 39—74) kwam. Het was de invloed van Prof. DOEDES, die mij reeds als student tot het onderzoek van Encyclopedische kwesties drong. De vrucht hiervan kunt gij vinden in de twaalfde en de dertiende stelling achter mijne dissertatie, die aldus luiden: „De benaming Wetenschap van den Godsdienst is te verkiezen boven Theologie” en „In eene Encyclopedie van eene Wetenschap van den Godsdienst moeten wij drie deelen (literarisch, historisch, philosophisch deel) aannemen”. Het was ook weder Prof. DOEDES, die ons met de grootste overredingskracht en de meeste duidelijkheid op het hart gebonden had, het terrein van gelooven en weten, in casu het onderscheid tusschen waardeeringsoordeelen en het zuiver wetenschappelijk oordeel zoo goed mogelijk uiteen te houden. Ook de sporen van dat onderwijs kunt gij reeds in mijn proefschrift vinden. De veertiende stelling komt hierop neder, dat niet navolgenswaardig is, in het wetenschappelijk debat van openbaringsgodsdiensten te spreken. Reeds toen toch was ik er van doordrongen, dat men bij begrippen als openbaring zich niet op zuiver wetenschappelijk gebied, maar op het terrein des geloofs, der waardeering, der appreciatie bevindt.

Ik had mij, zooals U uit mijne genoemde theses blijkt, een schema van eene Encyclopedie gevormd en ik was begeerig, dat schema te gelegener tijd uit te werken. Dat plan, in 1884 opgevat, bracht ik in 1888 ten uitvoer en ik bood mijn

opstel voor Uw tijdschrift aan. Werd het in Uw tijdschrift opgenomen, dan sprak het toch vanzelf, — de beleefdheid gebiedt het reeds — dat ik voortdurend nota nam van hetgeen gij, de redacteur, in Uw tijdschrift over de Encyclopedie der Christelijke Theologie geschreven hadt. Mijn streven was bij het „fortiter in re” het „suaviter in modo” niet te vergeten en het doet mij daarom genoegen, dat gij bij groote vrijmoedigheid gewoonlijk veel waardeering in mijn schrijven ontdekt. Ik kleepte mijne bedenkingen dikwijls in vragenden vorm in, om de bescheidenheid, die mij als jongere tegenover U den oudere betaamde, niet te vergeten.

En nu ter zake. Bij mijn antwoord volg ik U niet op den voet en begin dus niet met de Practica om dan over te gaan tot „Het object der Theologie” enz. maar ik houd mij aan de volgorde der onderwerpen van mijn eerste opstel. Ik begin dus met

I. *De benaming onzer wetenschap.* Gij meent, dat het voldoende is van *Theologie* te spreken, als gij bedoelt den cyclus der wetenschappen, die op den Christelijken godsdienst betrekking hebben. Ik kan U dit niet toegeven. Gij moet spreken van de Christelijke Theologie; anders maakt gij u aan onduidelijkheid schuldig. Een Mosleem, een Buddhist kan ook spreken van zijne Theologie. Was het niet NÄGELSBACH, die een boek schreef over de Homerische Theologie? De beoefenaar van het Oude Testament spreekt b.v. van de Theologie van EZECHIEL. Ik laat voor een oogenblik de kwestie daar, of het goed is, dat genoemde belijders van verschillende godsdiensten en genoemde geleerden van hunne Theologie spreken. Een feit is, dat het gebeurt en gij hebt met dat algemeen feit te rekenen. Gij kunt nu eenmaal het spraakgebruik niet dwingen, maar moet daarop achtslaan, ja dat volgen, zoolang ten minste door dat volgen geen verwarring ontstaat en gij in de noodzakelijkheid zijt, eenen eigen weg te kiezen. Men moet er zich voor wachten — en dit geldt ook voor het vervolg van uwe

studie —, er geen woordenboek op eigen hand op na te houden. Anders spreekt men voor anderen in eene vreemde taal en wordt men niet begrepen.

Op mijn bezwaar, dat het woord Theologie door den Christelijken godgeleerde in drieërlei zin gebezigd wordt, en het dus aanbevelingswaardig is van de *Wetenschap van den Christelijken godsdienst* te spreken, als men bedoelt den cyclus der wetenschappen, die op den Christelijken godsdienst betrekking hebben, slaat gij geen acht en daardoor maakt gij u wel wat al te gemakkelijk van mij af. Hier, zou ik zeggen, moet het spraakgebruik gewijzigd worden, wil men zich voor dubbelzinnigheid wachten. Kan men mij dit niet toegeven en is men te veel aan den naam „Christelijke Theologie” gehecht om dien prijs te geven voor de benaming „Wetenschap van den Christelijken godsdienst”, welnu men ga zijn’ gang. Aan woordenzifterij wil ik mij niet schuldig maken. Mits men er dan slechts toe besluite, om als men het woord Theologie gebruikt, duidelijk uit te drukken, of men bedoelt „Den cyclus der wetenschappen, die op den Christelijken godsdienst betrekking hebben”, of „De Leer aangaande God” of iemands leerbegrip.

In verband met de benaming van onze wetenschap brengt gij Uwe zienswijze over de zg. godsdienstwetenschap ter sprake. Ik verblijd mij, dat gij bij nadere toelichting van Uw gevoelen toegeeft, dichter aan mijne zijde te staan dan ik vroeger vermoedde. Toch waarde vriend! gaat gij m. i. niet ver genoeg en staat alzoo m. i. nog niet op het eenig juiste en zuiver wetenschappelijke standpunt. Ik zal U niet aanraden hier ter schole te gaan bij sommige mannen der godsdienstwetenschap, Leidsche Hoogleeraren, die gij zelf noemt, maar ik wijs U naar Prof. LAMERS en Prof. CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE. Zij zouden ernstig protest aanteekenen, dat gij slechts — ik zeg wederom met nadruk *slechts* — van afgodenleer en mythologie spreekt, waar de wetenschappelijke

man van godsdiensten en godsdienstige verschijnselen spreken moet. Op het standpunt der Hoogleraren van de Vrije Universiteit, die staat op Gereformeerden grondslag, is het volkomen consequent van de afgodenleer en de mythologie zelfs op de „Series Lectionum” te spreken. Maar op ons standpunt past dat niet. Prof. LAMERS heeft ons geleerd, dat wij even goed van den godsdienst der Moslemim als van dien der Bosjesmannen en van dien der bewoners van de Zuidzee-eilanden spreken moeten als van den Christelijken godsdienst. Ook hier wederom speelt uw waardeeringsoordeel U parten, waar gij een zuiver wetenschappelijk oordeel vellen moet. De zaak lijkt mij zoo duidelijk en eenvoudig, dat ik niet begrijp, dat ook gij het niet inziet. Noem als Christen, als belijder des Heeren, uwen godsdienst den eenigen, waren, den besten godsdienst, den godsdienst bij uitnemendheid en gij hebt volkomen gelijk. In uwe hoedanigheid evenwel van wetenschappelijk theoloog moogt gij dat niet doen en moet gij er naar streven zooveel mogelijk de billijkheid ook tegenover andere godsdiensten te betrachten. Ik weet zeer goed, dat gij ook als theoloog niet volkomen „papier blanc” kunt zijn en uwe sympathieën en antipathieën niet geheel verloochenen kunt. Toch moet gij er naar streven. Zooveel mogelijk objectief — dat zij uw ideaal!

II. *Object van de Christelijke Theologie.*

Gij noemt als object van de Christelijke Theologie *de Kerk*. Ik moet van U verschillen en noem als object den Christelijken godsdienst. Spreekt gij van de wetenschap van de kerk, dan zal ik niet meer vragen: Van welke kerk? opdat ik Uwen toorn niet opwekke. Toch blijf ik er bij, dat als gij met de kerk de Joodsche en de Christelijke kerk, het voortgebrachte werkstuk der openbaring, bedoelt, gij het dan zeggen moet. Het doet er niet toe, of gij reeds vooraf in Uwe studie over *kerk* gesproken hebt. Als gij eene definitie geeft, moet gij U op de meest mogelijke nauwkeurigheid toeleggen.

Ik weet, dat gij U voor uwe qualificatie van de kerk op de Oud-Gereformeerde schrijvers beroepen kunt, — gij hadt er de Neo-Gereformeerde schrijvers gerust aan kunnen toevoegen, b. v. met tal van citaten uit de Heraut, — evenals op wijlen Prof. CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE. Toch wint gij mij niet voor Uw gevoelen. Wij, die leven in 1889, moeten ons aan de beteekenis der woorden houden, die er thans op goede gronden, op het gezag van onze taalgeleerden aan gehecht wordt, maar niet willekeurig daaraan beteekenissen toeschrijven. Gij herinnert U wat ik U in den aanvang van mijn opstel over uw eigenaardig woordenboek schreef. Zie toe, dat er niet te veel *ἄπρξ λεγόμενα* in voorkomen. De mannen van het vak verstaan tegenwoordig onder kerk de uitwendige openbaring als genootschap, gemeenschap, instituut van de gemeente des Heeren Jezus Christus. Vraagt gij mij werkelijk nog, dat ik mijne bepaling van de kerk zal verdedigen? Welnu! amice! dan vraagt gij op uw beurt naar den bekenken weg. Gelijk gij weet, is het woord kerk eene specifiek Christelijke uitdrukking. *Kerk* wordt afgeleid van *κυριακόν, κυριακή*, dat reeds in de vierde eeuw als aanduiding van Christelijke kerkgebouwen voorkomt. Van het gebouw ging de naam over op de gemeente, die daar samenkwam om den Heer te loven. De zoo even gegevene afleiding, die, gelijk ik weet, ook uwe afleiding is, wordt thans algemeen, gelijk U zelven even goed als mij bekend is, door de taalgeleerden zoo goed als unaniem gegeven, terwijl vroeger nog al door sommigen waarde werd gehecht aan de afleiding van *curia* of van *circus*¹⁾. Kan het niet als algemeene regel gelden, dat men bij de bepaling eener zaak vooral op de afleiding van het woord letten moet, hier bij *kerk* geldt dit wel. Hier moet m. i. de geschiedenis van het ontstaan van dat woord het meeste licht verschaffen.

Ik zeide: Het begrip *kerk* is een specifiek Christelijk be-

1) Vgl. b. v. het Etymologisch Woordenboek der Ned. Taal van Dr. Franck (sub voce).

grip. Lees wat KÖSTLIN (Herzog's Real-Encyclopedie, 2e Aufl. sub voce) schrijft: „Wenn wir in biblischer, dogmatischer und ethischer Ausführung von Kirche reden, so verstehen wir darunter *ἐκκλησία* im Neutestamentlichen Sinne des Wortes oder die Gemeinde Christi.”

Wijlen Prof. VAN OOSTERZEE noemde (Christelijke Dogmatiek, II, bl. 420) de kerk eene vereeniging van evangeliebelijders, waarvan de verheerlijkte Christus het hoofd is, en rekende haar ontstaan vanaf het eerste Christelijke Pinksterfeest. De Hoogl. vestigde verder de aandacht op het geheel eenig karakter der Christelijke kerk. Alle scholen, door wijsgeeren gesticht, zijn tenietgegaan. Zelfs de Theocratie, door Mozes tot stand gekomen, was niet van blijvenden aard. Hoe geheel anders is het daarentegen met de Christelijke kerk gegaan! Bl. 422 gewaagde de Hoogl. van het spraakgebruik der oude Hervormers, die met voorliefde schrijven ook over de kerk des Ouden Verbonds, maar de Hoogl. kon dat spraakgebruik niet overnemen, omdat het z.i. onjuist was.

Het begrip kerk is een specifiek Christelijk begrip. Een Mosleem spreekt niet van zijne kerk en evenmin een Buddhist. Gij stemt zelf toe, dat in het Oude Verbond het woord kerk of iets, wat daaraan beantwoordt, niet gevonden wordt. Maar ik zou zeggen, dring dan aan het Oude Verbond niet op, wat daarin niet te vinden is. De definitie van *kerk*, die gij van J. Clarisse overnaamt (*hominum, Deum verum colentium societas*) past eer voor het begrip *gemeente* dan voor *kerk*. Gij meent, de *kerk* reeds te ontdekken in de קהל יהוה des Ouden Verbonds. Schrijf voor *kerk* „gemeente” en ik ga geheel met U mede.

Ik handhaaf, geachte opponent! mijn stelling: Uwe bepaling van de Christelijke Theologie als de Wetenschap van de kerk is te vaag en te practisch, derhalve te weinig wetenschappelijk.

Uit mijne gronstelling, dat het object van onze wetenschap

de Christelijke godsdienst en niets dan die godsdienst is, vloeit voort, dat ik in de Encyclopedie van de Christelijke Theologie de Oud-Testamentische vakken niet opneem. Wil ik consequent zijn, dan kan en mag ik het niet doen. Vooruit kon ik berekenen, dat het buitensluiten van de Oud-Testamentische vakken aan U en aan vele andere geleerden, die ik hoogacht, bezwaar zou geven. Doch, hoe mij dit speelt! ik kon niet anders en moest in dat opzicht mijnen eigen weg volgen. Ik sluit de Oud-Testamentische vakken buiten, omdat men m.i. in de Encyclopedie niet te maken heeft met de vakken, die de godgeleerde moet beoefenen om een goed godgeleerde te zijn, maar omdat daarin het organisme der wetenschap van den Christelijken godsdienst moet beschreven worden. Het Oude Testament is wel onmisbaar voor de juiste kennis van den Christelijken godsdienst, maar men kan niet zeggen, dat het Oude Testament eene bron is voor de kennis van dien godsdienst. Voor de kennis van den Christelijken godsdienst is ook noodig kennis van de Grieksche wijsbegeerte ten tijde van het ontstaan van den Christelijken godsdienst. Maar men kan toch moeilijk die wijsbegeerte eene bron voor de kennis van dien godsdienst als zoodanig noemen. Uit eene bron moet iets onmiddellijk kunnen worden afgeleid.

Ik zie niet in, dat door mijne bepaling van de Christelijke Theologie misverstand in de hand gewerkt kan worden. Ieder, die kennis van zaken heeft, weet wat met de uitdrukking „Christelijke godsdienst” bedoeld wordt. De Christelijke godsdienst is een van de godsdiensten der wereld, en wel die godsdienst, die zich naar Christus noemt, waarvan Christus de grondvester is. De kwestie late men hier daar, dat over het wezen van den Christelijken godsdienst, over zijn eigenaardig karakter weder verschillend geoordeeld wordt. Dit heeft de Christelijke godsdienst gemeen met alle eenigszins ontwikkelde godsdiensten. Over het wezen en het karakter van den Israelietischen godsdienst, van het Buddhisme, van den Islam

zijn de geleerden het ook nog niet eens. Dit neemt evenwel niet weg, dat als gij spreekt van den Israelietischen godsdienst, het Buddhisme, den Islam, ieder theoloog weet wat gij bedoelt. Alzoo is het ook het geval, als gij spreekt van den Christelijken godsdienst. Hiermede is zoo goed mogelijk in wetenschappelijken term wedergegeven een concreet verschijnsel op het gebied van het geestelijke leven.

III. Waardeeringsoordeelen en het zuiver wetenschappelijk oordeel.

Een mijner bezwaren tegen uwe definitie van de Christelijke Theologie was, dat gij een waardeeringsoordeel in plaats van een zuiver wetenschappelijk oordeel veldet. Ik had geschreven en schrijf nog: „Ik geloof van ganscher harte aan eene bijzondere openbaring . . . Maar ik vraag: Wat heeft deze mijne geloofsovertuiging hier met de wetenschappelijke kwestie te maken, hoe ik het object mijner Theologische wetenschap zal definieeren? Zonder eenige reserve antwoord ik: Niets. Men make zich toch niet ieder wetenschappelijk debat met mannen, die onze geloofsovertuiging niet deelen, onmogelijk”. Gij noemt dat krasch gezegd, maar zijt het niet met mij eens. Laat ons zien, of wij het tezamen eens kunnen worden.

Een wetenschappelijk oordeel noem ik een oordeel, dat rust op zuiver wetenschappelijk onderzoek, m. a. w. dat rust op eene wel gegronde en wel geordende kennis. Een oordeel is, zooals gij zelf zeer goed weet, eene uitspraak. Zoo is het wel degelijk een wetenschappelijk oordeel — ik moet hier van u verschillen —, dat $a < a + b$, m. a. w. dat het geheel grooter is dan een zijner samenstellende deelen. Ook de axioma's behooren tot het gebied van het wetenschappelijk oordeel. Maar, zooals van zelf spreekt, tot dat terrein behoort nog meer dan het axioma. Om op het gebied der Theologie te blijven: Het is een zuiver wetenschappelijk oordeel, gegrond op degelijk onderzoek, op wel geordende kennis, gegrond op de Logica, dat de 5 boeken „Mozes” in hunne tegenwoordige gedaante

onmogelijk van Mozes afkomstig kunnen zijn; dat er verschillende bronnen uit verschillende tijden en van verschillende personen aan ten grondslag liggen. Het is een zuiver wetenschappelijk oordeel, door niemand, die der zake kundig is te weerspreken, dat men in den Pentateuch de sporen vindt van een Bondsboek, van een priester-codex, van verschillende profetische en priesterlijke verhalen, van een Deuteronomist en van een of meer redactoren. Het is een zuiver wetenschappelijk oordeel, door niemand, die op de hoogte der wetenschap is, te weerspreken, dat er verwantschap bestaat tusschen de synoptische evangeliën en dat die verwantschap verklaard moet worden uit het gebruik van gemeenschappelijke bronnen. Het is een zuiver wetenschappelijk oordeel, dat de Handelingen der Apostelen van het ontstaan der katholieke kerk eene andere voorstelling geven dan de Paulinische brieven. Wetenschappelijke oordeelvellingen of uitspraken zijn het, dat de Pastoraalbrieven bezwaren opleveren tegen den Paulinischen oorsprong dier brieven en dat de Openbaring niet „aus einem Gusse” geschreven is.

Onder waardeeringsoordeel versta ik iets anders. Bij zulk een oordeel waardeert, taxeert men, schat men hooger of lager al naar dat de smaak, de geestesrichting, de individualiteit van den beoordeelaar gesteld zijn. In 't algemeen is het een waardeeringsoordeel, als ik zeg: Dat vind ik mooi of minder mooi. Ik schat die kunst hooger of lager dan eene andere kunst. Het is een waardeeringsoordeel, als gij beweert: De Christelijke godsdienst is de ware godsdienst, de godsdienst bij uitnemendheid. Ik zeg niet, dat gij als Christen dat oordeel niet vellen moogt, ja vellen moet, maar ik houd staande, dat gij als godgeleerde, als wetenschappelijk man u van eene dergelijke uitspraak dient te onthouden. In den Christelijken godsdienst zoowel als in den Israelietischen godsdienst kunt gij hoogere, goddelijke factoren, Gods openbaring zien. Volkomen terecht. Maar de ervaring leert u, dat velen, die de-

zelfde feiten beschouwen, ze met een ander oog waarnemen, en van natuurlijke, geleidelijke ontwikkeling spreken, waar gij meent, daarmede niet te kunnen volstaan. Vanwaar dat verschil te verklaren? Ik meen, dat het verklaard moet worden uit verschil van opvoeding, aanleg, karakter, geestelijke ontwikkeling, uit verschil van geestelijk oog. Nog eens: Gij omschrijft zelf die Godsopenbaring als eene appreciatie, d.i. als eene waardeering van verschillende feiten. Welnu! de wetenschap heeft met die feiten, en het geloof — doch hierover wordt niet gehandeld —, met onze appreciatie, onze waardeering van de feiten, onze opvatting van de Godsopenbaring te maken. Zeg dus niet meer: Ieder wetenschappelijk oordeel is een waardeeringsoordeel, want alzoo maakt gij u aan groote verwarring schuldig. Een wetenschappelijk oordeel is — om uwe terminologie te gebruiken, — wel de vrucht van ons *κρίνειν*, maar niet van onze waardeering of taxatie. Boven deze is het verheven. Wilt gij mij niet geloovent, ga dan ter schole bij de Hoogleeraren DOEDES, LAMERS, VALETON en OPZOOMER, van wie ik deze onderscheidingen geleerd heb. Indien gij dit doet, zult gij niet meer zeggen, dat ik, in mijn vorig opstel over waardeeringsoordeelen schrijvende, met Fransche „*aisance*” in twee, drie woorden over de ernstigste problemen der wetenschappelijke methode besliste. Ik kon daar slechts aanstippen wat ik hier uitvoeriger heb ontwikkeld. Toch waren ook mijne opmerkingen, daar gegeven, op onderzoek gegrond.

Volgaarne erken ik, dat op het gebied van de geestelijke wetenschappen, in casu op het gebied van de Christelijke Theologie het waardeeringsoordeel en het zuiver wetenschappelijk oordeel dikwijls zeer na aan elkander grenzen. Zoo zal dit b.v. het geval zijn bij de Christelijke Dogmatiek en Ethiek, waarin de Theoloog het Christelijk geloofs- en zedelijk leven beschrijven moet in zijnen aard, oorsprong, grond en ontwikkeling. Hier moeten zij somtijds in elkander vloeien. De

Theoloog toch moet het geloofs- en zedelijk leven beschrijven, zooals hem dat op grond van de getuigenissen van Jezus en de apostelen als ideaal voor den geest zweeft. Hij moet hier uit beginselen, in het Nieuwe Testament uitgesproken, zooveel mogelijk een stelsel vormen; uit grondstoffen, daar bewaard, een gebouw oprichten. Jezus en de apostelen hebben nu eenmaal geen Christelijke Dogmatiek en Ethiek achtergelaten. Wij moeten die construeeren. Van heeler harte stem ik toe, dat het Christelijk ideaal op het gebied van het geloofs- en zedelijk leven van den een verschillen zal van dat van den ander, omdat niet alle Theologen dezelfde opvoeding, denzelfden aard, dezelfde ontwikkeling en hetzelfde geestelijk oog bezitten. Tegen het onvermijdelijke vermag men niets. Maar dit pretendeer ik, dat de Christelijke Theoloog, die zijne Christelijke Dogmatiek en zijne Christelijke Ethiek schrijven zal, zooveel mogelijk zijne persoonlijke inzichten en beschouwingen daar moet laten; zooveel mogelijk zuiver objectief of zuiver wetenschappelijk te werk moet gaan. Hij moet bouwen op de gegevens van den Heer en de apostelen. Eene *Christelijke* Dogmatiek en Ethiek moet hij geven. Die Dogmatiek en Ethiek moeten wetenschappelijk zijn ingericht en dus beantwoorden aan de eischen der Logica. De Dogmaticus en de Ethicus moeten zuiver redeneeren, goed deduceeren, scherp onderscheiden. Vooral wachte men zich er voor, dat men in de definitie van Christelijke Dogmatiek en Ethiek reeds met een waardeeringsoordeel beginnen zou, zooals gij, Amice! doet als gij schrijft: „De door God in Christus volledig geopenbaarde waarheden — welke haar invloed ook zij, — zijn de voortbrengende en motorische krachten der kerkgeschiedenis, dit woord in den ruimsten zin genomen. Die waarheden zijn het voorwerp der philosophische Theologie. Zij beschrijft die.” Ik tracht dit te vermijden, als ik de Christelijke Dogmatiek en Ethiek noem de wetenschappelijke beschrijving van het geloofs- en het zedelijk leven des Chris-

tens. Doch thans weid ik niet verder over Christelijke Dogmatiek en Ethiek uit, daar het hier te doen is om de juiste onderscheiding tusschen het waardeeringsoordeel en het zuiver wetenschappelijk oordeel.

IV. *Verdeeling van de Encyclopedie der Christelijke Theologie.*

Wij nemen beiden in de Encyclopedie drie deelen aan, maar verschillen in de deelen zelve en in de uitwerking daarvan. Gij spreekt van Empirische Theologie, Philosophische Theologie, Practische Theologie. Ik spreek van een Literairisch, Historisch en Philosophisch deel en het Praktisch deel laat ik wegvallen. Dit laatste is in uwe oogen eene groote zonde en gij begint dan ook uwe „Oratio pro domo” met het volgend hoofdstuk: „De plaats der Theologia Practica in het instituut der Encyclopedie gehandhaafd”.

Volgens mijne opvatting heeft de wetenschap, de zuivere wetenschap alleen theoretisch, en dus geen praktisch belang. De wetenschap geeft de op ervaring berustende, door degelijk onderzoek verkregen regelen of wetten aan, die een bepaald gebied beheerschen, maar laat zich niet met de kwestie in, of deze regelen of wetten later aan de practijk kunnen worden dienstbaar gemaakt. De natuurkundige bestudeert b.v. de electriciteit. Hij tracht grooter ontdekkingen op dat terrein te doen, meer wetten op te sporen, tot meer verrassende uitkomsten te geraken, maar hij laat als wetenschappelijk man de vragen onbeantwoord, of zijne ontdekkingen winst afwerpen voor de practijk en of er voordeel voor de samenleving van kan worden getrokken. Ik beweer volstrekt niet, dat de geleerde zich niet met de practische zijde des levens mag bezighouden, maar ik houd alleen staande, dat hij dit niet doet als wetenschappelijk man. De ervaring leert zelfs, dat de zuiver wetenschappelijke menschen, de vakgeleerden over 't algemeen weinig praktische personen zijn. Zij zijn gewoon, zich in eene andere wereld te bewegen. De Pathologie is niet, zooals gij schrijft, de theorie, volgens welke de me-

dicus den zieken mensch moet behandelen, — want dan moesten onze diaconessen ook de Pathologie bestudeeren, — maar het is de leer van de ziekten, van hare verschillende soorten, oorzaken, aanleidingen, kenteekenen en verschijnselen. Ik vraag u: Is de Pathologie niet eene zuiver theoretische wetenschap? Hoe kunt gij u daarop beroepen voor uwe stelling, dat men de practische vakken wel degelijk tot de Encyclopedie der Christelijke Theologie moet rekenen?

In onze Encyclopedie komen de vakken ter sprake, die betrekking hebben op den Christelijken godsdienst als zoodanig, niet de vakken, die met den Christelijken godsdienst zijdelings in verband staan. In het historisch deel van onze Encyclopedie spreken wij over de geschiedenis van den Christelijken godsdienst, want die geschiedenis staat in rechtstreeksch verband met den Christelijken godsdienst. Wij handelen evenwel niet over de geschiedenis van de Christelijke kerk, want met de Christelijke kerk staat de Christelijke godsdienst slechts in zijdelingsch rapport. Christelijke kerk en Christelijke godsdienst zijn geen synoniemen. Er werd Christelijk godsdienstig leven gevonden ook buiten de Christelijke kerk. Bij de practische vakken, die gij tot het derde deel der Encyclopedie rekent, staat niet het belang van den Christelijken godsdienst als zoodanig op den voorgrond. Daar is het niet de vraag, wat de Christelijke godsdienst heeft, is of geweest is, maar aldaar worden practische wenken gegeven wat vooral de herder en leeraar doen moet tot heil van de Christelijke kerk, van grootere of kleinere kringen, hoe hij zijn Christelijk geloof en zijne Christelijke kennis aan het welzijn van de gemeente des Heeren kan dienstbaar maken. In uw derde deel vindt men de theorie van de praktijk. Gevoelt gij niet, Amice! welk eenen vreemden indruk het maakt, als men, na in het Literarisch deel over de kenbronnen, in het Historisch deel over de geschiedenis van den Christelijken godsdienst en in het Philosophisch deel over de Christelijke geloofs- en levensbe-

schouwing gehandeld te hebben, in een vierde of laatste deel stil zal staan bij de kwestie — ik houd mij aan Uwe woorden, — „dat de Christelijke godsdienst over een geheel van geestelijke krachten beschikt, van waarheden en middelen, die zijne instandhouding waarborgen, of ten minste geacht worden het te doen.” Indien de Christelijke godsdienst die geestelijke krachten niet bezat, waarom zou dan de Theoloog zich zooveel inspanning daarvoor getroosten? Bij zijn onderzoek gaat hij uit van de onderstelling, die op zijne en op anderer ervaring rust, dat de Christelijke godsdienst die geestelijke kracht bezit. Anders was hij de moeite zijner beschouwing niet waardig.

Laten de beoefenaars van andere wetenschappen geheel op soortgelijke wijze als de theologen het doen, een praktisch deel in de Encyclopedie hunner wetenschappen aannemen, b.v. de beoefenaars van de Medische wetenschap, en ik wed, dat gij zoudt glimlachen. Dacht gij, dat de Faculteit der Medische wetenschap er ooit aan denken zou, in hare Encyclopedie op te nemen praktische wenken, aan onze diaconessen gegeven, hoe zij met de zieken moeten omgaan, wenken, die ook de medici niet verwaarloozen mogen, zoo zij met al hunne kennis en geleerdheid bij de zieken iets zullen uitrichten? Geloove wie het kan!

Ik meen op goede gronden te mogen volhouden: Wat in het praktisch deel der Encyclopedie ter sprake komt, heeft meer met de voorbereiding van den evangeliedienaar te maken dan met de instandhouding of het belang van den Christelijken godsdienst als zoodanig. Door de Homiletiek, de theorie der predikkunde, leeren wij hoe men eene goede preek moet samenstellen en uitspreken. Uit de preek of leerrede moet blijken dat de predikant wetenschappelijk goed onderlegd is, een theoloog, al is 't ook in bescheiden mate, heeten mag, maar de preek als preek is toch geen wetenschappelijk stuk en de Theorie der predikkunde valt dus buiten het kader

van de Theologische wetenschap, bijgevolg buiten de encyclopedie dier Wetenschap. Tot haar organisme behoort zij niet. Ik sla willekeurig de Practische Theologie van wijlen Prof. Van Oosterzee op en tref daar aan wat de Hoogl. in het tweede deel, blz. 38 enz. over de Liturgische zaken in 't midden bracht. Welke voortreffelijke wenken gaf Prof. Van Oosterzee daar over den Liturgischen tijd, de Liturgische plaats, de Liturgische taal en het Liturgisch gewaad. Niemand evenwel zal kunnen beweren, dat de daar behandelde onderwerpen een specifiek wetenschappelijk belang hebben. Het zijn wenken voor den predikant als Liturg. Vergelijk de afdeeling over de Algemeene Poemeniek (II, bl. 226 en 272), waarin gij schoone verhandelingen vindt over „Herderlijke kennisneming”, „Herderlijk Toezicht”, „Herderlijk bestuur”, „Herderlijk Leven”, „Herderlijke Trouw”, en stemt gij mij niet toe, dat het altemaal onderwerpen zijn van overwegend praktisch belang, geen wenken, die de Theoloog als Theoloog, als wetenschappelijk man heeft in acht te nemen?

Nog eens: De evangeliédienaar predikt het evangelie, bouwt de gemeente op en verzorgt haar. Het is van uitnemend gewicht, de theorie der werkzaamheid van den evangeliédienaar als prediker, liturg, catecheet en zielzorger te beschrijven, wanneer men handelt over de voorbereiding voor zijn ambt in eene bepaalde kerk. Homiletiek, Liturgiek, Catechetiek en Poemeniek zijn voortreffelijke vakken, maar zij hebben een zuiver practisch belang. De belangen eener bepaalde kerk en van bepaalde voorgangers domineeren, en niet het belang van den Christelijken godsdienst als zoodanig. Daarom behooren m.i. deze studievakken in onze Encyclopedie niet thuis. Laat mij tot verduidelijking er bijvoegen, dat ik met voorbereiding voor het ambt niet alleen bedoel de voorbereiding om tot het ambt te geraken, maar ook de dagelijksche voorbereiding voor den ambtelijken werkkring. Ik geloof, dat wij elkander nu beter zullen begrijpen. De Practische Theologie, zeide Prof.

Van Oosterzee — en laat mij hiermeê dit punt besluiten, — is de wetenschap der werkzaamheid voor het Koninkrijk Gods, in al haren omvang gedacht, gelijk die bepaaldelijk door den Herder en Leeraar der Christelijke gemeente wordt uitgeoefend. Ik herhaal: gelijk die bepaaldelijk door den Herder en Leeraar der Christelijke gemeente wordt uitgeoefend. Gij ziet wat ook volgens Prof. Van Oosterzee bij de Practica op den voorgrond staat.

Uw eerste deel in de Encyclopedie draagt tot opschrift „Empirische Theologie” en bevat de volgende onderdeelen: Statistiek, Historische en Literarische Theologie. Ik had mijne bezwaren tegen uwe qualificatie *Empirische* Theologie. Empirie is bij mij ervaring, ondervinding en ik kan niet inzien, dat uw epitheton *empirisch* zuiver omschrijft wat gij bedoelt. Kondig eene lezing aan over de Empirische Theologie en ik wed, dat, zoo men uwe studiën over de Encyclopedie niet gelezen heeft, er weinig zullen zijn, die vermoeden, laat staan zeker bepalen, dat gij uwe lezing met een betoog over de Statistiek zult aanvangen. Empirische Theologie? zullen velen verwonderd zeggen. Daarvan hebben wij nog nooit gehoord. Ik vrees voor u, dat gij met uwe nieuwe terminologie weinig eer zult inleggen. Of zal ik ook in dit opzicht een profeet zijn, die brood eet? De toekomst zal het leeren.

Gij wilt dan in uwe Encyclopedie beginnen met de Statistiek. Slaat gij handboeken over Kerkgeschiedenis en Statistiek op, dan zult gij bemerken, dat men de Statistiek gewoonlijk houdt voor een onderdeel, eene hulpwetenschap van de Kerkgeschiedenis. Doch dit slechts tusschen twee haakjes. Gij zult dan uwe Encyclopedie beginnen met getalsopgaven, want gij dient toch althans in hoofdtrekken ook in de Encyclopedie het karakter der Statistiek te bepalen. Gij zult geven eene soort van kerkelijke geographie. De grenzen van de uitbreiding van den Christelijken godsdienst in den tegenwoordigen tijd zult gij noemen. Daarenboven het getal van de verschillende belijders, van de verschillende

secten. Over de inkomsten en de werkzaamheden van de onderscheidene kerkelijke beambten, dienaren en kerkelijke besturen moet gij spreken. Ook vergeet gij niet het getal echte en onechte geboorten te noemen, den stand van het godsdienst-onderwijs, van den godsdienstig-zedelijken toestand uit den tegenwoordigen tijd te bepalen. Nadat gij dit alles beschreven hebt, zult gij — want ook dit behoort tot de Statistiek, — de wetten noemen, op de ervaring gegrond, die het geestelijk leven, den geestelijken wasdom en den geestelijken achteruitgang bepalen. Welnu! ik aarzel niet te zeggen, dat gij zoo in plaats van met het begin, met het einde begint, en datgene vooropstelt wat eerst de kroon op het werk der Geschiedenis van den Christelijken godsdienst zetten kan. Eene andere misvatting is, dat de Literarische Theologie bij u volgt op de Historische Theologie. Men zal dan de geschiedenis beschrijven van eenen godsdienst, welken men in zijn essentiëel karakter, in zijne eigenaardigheid, in zijn ontstaan nog moet leeren kennen. Hoe langer ik over uwe indeeling nadenk en ik mij in uwen gedachtengang tracht te verplaatsen, hoe duisterder de zaak mij wordt. Ik zou zeggen met zoovele geleerden, die over de Encyclopedie geschreven hebben: Laat ons eerst den Christelijken godsdienst uit zijne kenbronnen verstaan, weten wat hij is; daarna zijne geschiedenis beschrijven om het Historisch deel te besluiten met de Statistiek, d. i. met te constateeren wat er tegenwoordig is, hoe het er thans met dien godsdienst uitziet. Dit komt ons voor eene geleidelijke, genetische, normale ontwikkeling in de Encyclopedie te zijn. Zoo beschrijft men een organisme.

Tot het Literarisch deel, waarin de kenbronnen van den Christelijken godsdienst ter sprake gebracht worden, reken ik alleen het Nieuwe Testament. Het Oude Testament neem ik daarin niet op, omdat dit tot de kenbronnen van den Israelietischen godsdienst behoort. Evenmin komen in mijn Literarisch deel de Kerkvaders en de Reformatorische litera-

tuur voor. Uit dezen leert men de ontwikkeling van den Christelijken godsdienst kennen en zij behooren dus tot de bronnen der geschiedenis van den Christelijken godsdienst. Nog veel minder breng ik tot mijn Literarisch deel Jaarboeken, Dagbladen en wat gij verder in verband hiermede noemt. Dit alles, mits scherper bepaald, behoort tot de bronnen van de Statistiek. Sla er uwen HAGENBACH nog maar eens op na! Qui bene distinguit, bene docet.

Nog ééne opmerking betreffende het Literarisch deel. Het spijt mij, dat gij 't mij kwalijk genomen hebt, dat ik met het oog op uwe schets zeide: „Niet eerst vertalen en dan verklaren. Eene vertaling zonder voorafgaande juiste verklaring is een onding”. Ik vertrouw, dat ik mij niet aan onhofelijkheid ten uwen opzichte heb schuldig gemaakt. Uw persoon liet ik geheel onaangeroerd. Ik besprak eene zaak, een exegetisch beginsel. Bij uwe nadere toelichting hebt gij het m. i. er niet veel beter mede gemaakt. De exegeet als exegeet vertaalt niet, maar verklaart en de vertaling zet het zegel op zijn werk. Prof. DOEDES was gewoon op zijne colleges over de Exegese altijd eerst den Griekschen tekst te bepalen, dan den gezuiverden tekst te verklaren en zijne vertaling kwam op 't eind. Zoo doet ieder goed exegeet.

V. *De Theologie des Nieuwen Verbonds. De Symboliek en de Geschiedenis der Theologie.*

Ik vind in uw zesde hoofdstuk, dat over de plaats van de bovengenoemde vakken in de Encyclopedie handelt, niet veel aanleiding tot repliek. Gij hebt mij niet overtuigd, dat de Theologie des Nieuwen Verbonds en de Symboliek niet tot het derde of filosofisch deel behooren. Ik volsta hier met den lezer te verwijzen naar hetgeen Prof. DOEDES, die de Theologie des Nieuwen Verbonds en de Symboliek tot zijn dogmatisch (= mijn filosofisch) deel rekent, in zijne Encyclopedie daarover schreef en naar hetgeen ik in mijn vorig opstel daarover in 't midden bracht. Wat de geschiedenis der

Theologie, d. i. de geschiedenis van de wetenschappelijke beoefening van de Theologie betreft, hoewel ik het groot gewicht daarvan volmondig erken, meen ik dat vak buiten onze Encyclopedie te moeten sluiten, omdat in de geschiedenis der Theologie de wetenschappelijke beoefening van de verschillende leervakken, niet het belang van den Christelijken Godsdienst als zoodanig op den voorgrond staat. Gij zult dan ook b.v. bij Prof. DOEDES en HAGENBACH tevergeefs naar dat vak in de Encyclopedie zoeken. Gij kent mijn gevoelen (Studiën, 1889, bl. 60): „Schrijft men over bedoelde onderwerpen, als b. v. over de wetenschappelijke beoefening van de kerkgeschiedenis afzonderlijke boeken, zooals dat Dr. SEPP deed over de wetenschappelijke beoefening van de kerkgeschiedenis door de Nederlanders, dan verricht men een uitnemend werk, maar men levert geen schakel in de keten der Encyclopedie. Het is ook zeer nuttig, dat men eene geschiedenis geeft der wetenschappelijke beoefening van de Encyclopedie, maar zulk eene geschiedenis vindt toch niet hare plaats in het historisch deel der Encyclopedie. Zij worde behandeld in eene inleiding op de Encyclopedie”. Ik ga geheel met u mede, als gij schrijft, dat naast de geschiedenis en de wetenschappelijke beoefening van ieder leervak ook eene geschiedenis van de Theologie in haar geheel gegeven kan en moet worden, omdat de Theologie eene organische eenheid is. Het is niet in mijne gedachten opgekomen, dit te ontkennen, hoewel ik gaarne toegeef, dat ik mij in dat opzicht vroeger vollediger had kunnen uitdrukken om geen aanleiding tot misverstand te geven. Zelfs zou ik uwen wensch tot den mijnen kunnen maken, dat de geschiedenis der Theologie eene plaats innam op de „Series Lectionum”, indien genoemde „Series” al niet reeds zoovele vakken voor de studenten in de Theologie bevatte.

VI. *Philosophisch deel.*

Ik begin mijn filosofisch deel met de Theologie des Nieuwen Verbonds, d. i. met de geloofs- en levensbeschouwing

van Jezus en de apostelen, voorzoover wij die kennen. Dit kan u niet behagen. Neen! zegt gij: De Wijsgeerige Godgeleerdheid is niet de geschiedenis van anderer wijsgeerige godgeleerdheid. Zij is wat haar naam aanduidt en niets anders. Bij de Theologie des Nieuwen Verbonds beweegt men zich volgens U op historisch terrein. Ik kan U dit niet toestemmen en gij weet, dat ik hier eenen krachtigen bondgenoot heb in Prof. DOEDES. De aard der stof bij de Theologie des Nieuwen Verbonds is dogmatisch en ethisch. Bij de Theologie des Nieuwen Verbonds letten wij op de verhouding, waarin Jezus zich plaatste tot het Oude Verbond; voor wien Hij zich zelven hield, wat zijne voornaamste uitspraken zijn aangaande God, den mensch, 's menschen verlossing of behoudenis en toekomst. Na de prediking des Heeren staan wij stil bij de geloofs- en levensbeschouwing van sommige apostelen en geven aldus zooveel mogelijk een Paulinisch, Jacobeïsch, Petrinisch en Johanneïsch leerbegrip. Dit alles is geloofs- en levensbeschouwing, en wel zooals zij zich voordeed in de geschiedenis, bij den aanvang der geschiedenis van den Christelijken godsdienst. Toen Dr. BAVINCK zijne dissertatie schreef over de Ethiek van Zwingli, werd hij geen historicus. Blijft gij niet op uw eigen terrein, dat van Dogmatiek en Ethiek, al geeft gij ons uwe studiën over de leertypen van sommige Apocriefen des Ouden Verbonds, waarbij gij natuurlijk ook acht geeft op historische ontwikkeling?

Ja maar zegt gij: Bij wijsgeerige godgeleerdheid moet gij uwe eigene wijsgeerige godgeleerdheid geven, niet de geschiedenis van anderer wijsgeerige godgeleerdheid. Mijn antwoord hierop luidt aldus: In mijn filosofisch deel geef ik de geloofs- en levensbeschouwing van den Christelijken godsdienst, of om mij juister uit te drukken, van de belijders van dien godsdienst. Die geloofs- en levensbeschouwing moet de specifiek Christelijke zijn. Ik begin dus met het begin en zet de geloofs- en levensbeschouwing, door Jezus Christus en de apostelen

gegeven, uiteen. Om mij aan te sluiten aan het verledene, en met mijne beschouwingen over Christelijk geloof en leven niet in de lucht te zweven, bouw ik op de geschiedenis en laat derhalve op de Theologie des Nieuwen Verbonds de Symboliek volgen. Zoo doende, wordt de overgang gebaad tot datgene wat wij op het gebied van geloofs- en zedelijk leven voor de hoogste waarheid houden, m. a. w. tot onze Dogmatiek en Ethiek. Ik meen aldus den juisten weg te bewandelen.

Over uwe definitie van Dogmatiek en Ethiek heb ik reeds gesproken en mijne bezwaren daartegen gehandhaafd in mijn hoofdstuk over de *Waardeeringsoordeelen*. Bepaalde ik de Christelijke Dogmatiek en Ethiek als de wetenschappelijke beschrijvingen van het Christelijk geloofs- en zedelijk leven, zooals ons dit als ideaal voor den geest staat, dan wil ik, om aan uwe bezwaren tegemoet te komen, daaraan toevoegen, zooals ons dit als ideaal voor den geest staat op grond van hetgeen de geschiedenis van den Christelijken godsdienst ons heeft geleerd. Zoo zult gij mij niet meer beschuldigen van ideologie, onvruchtbare gymnastiek des geestes en ijdel Platonisme. Hoezeer ik er van doordrongen was, dat wij bij onze beschouwing van Christelijk geloofs- en zedelijk leven op de historie moeten bouwen, kunt gij hieruit opmaken, dat ik in mijn filosofisch deel Theologie des Nieuwen Verbonds en Symboliek aan Dogmatiek en Ethiek vooraf laat gaan.

Spreek ik van de Christelijke Dogmatiek en Ethiek als van de wetenschappelijke beschrijving van het geloofs- en het zedelijk leven des Christens, dan heb ik met geloofs- en zedelijk leven natuurlijk geen tegenstelling op het oog. Volgens mijne opvatting zijn het geloofs- en het zedelijk leven twee ontplooiingen of openbaringen van het ééne godsdienstige leven van den Christen. Het zijn twee takken van éénen boom. Het godsdienstig leven is een *geloofs*-leven, want een Christen, die waarlijk Christen, een oprecht godsdienstig mensch is, heeft zijn Christelijk „credo”. Ik vraag: Wat onderstelt zijn

Christelijk geloofsleven? Welk geloof aangaande God? Welke beschouwing aangaande den mensch, hoe geschapen, hoe geworden (Anthropologie), aangaande de zonde, haar karakter, oorsprong, invloed, gevolgen (Hamartiologie)? Wij vragen verder: Hoe kwam die zondige mensch tot dat leven des geloofs? Wie werkte dat in hem (Christologie, Soteriologie)? Eindelijk staan wij stil bij de ontwikkeling van dat leven des geloofs in de toekomst, wanneer God zal zijn alles in allen en het Godsrijk volkomen mag heeten (Eschatologie).

Het geloofsleven is geloofs-*leven* en moet zich dus openbaren in het leven op het gebied der zedelijkheid. Zoo wordt het geloofsleven zedelijk leven. De Christen, die gelooft, vraagt: Hoe moet ik handelen, om aan mijne geloofsbelijdenis te beantwoorden en daarnaar te leven? Wat is de praktijk der godzaligheid? Leert mijne Dogmatiek mij, dat God mij heeft liefgehad, in mijne Ethiek zoek ik het antwoord op de vraag: Hoe moet ik mijne liefde jegens God en den naaste toonen? Leert mijne Dogmatiek mij, hoe God mij schiep en wat er van mij werd, dan moet ik in de Ethiek verder onderrecht worden aangaande de wijze, waarop ik mede kan werken, opdat mijne medeschepselen zóó worden als zij zijn moeten. Ik kom dus hier in rapport met het maatschappelijke, het sociale leven. Leert de Dogmatiek mij, dat Christus zich voor mij overgaf in den dood, dan zegt mijne Ethiek mij, hoe ik mijne dankbaarheid jegens Christus in Zijne gemeente zal openbaren, wat ik doen kan, doen mag, doen moet voor het werk der in- en uitwendige zending. Het is hier de plaats niet, om de nauwe betrekking, die er volgens mijne opvatting van Christelijke Dogmatiek en Ethiek tusschen beiden bestaat, nader uit te werken. Ik hoop evenwel genoeg te hebben gegeven om U te doen zien, dat ik mij bij mijne qualificatie van Christelijke Dogmatiek en Ethiek niet aan dualisme schuldig maak en tot een overwonnen standpunt terugkeer. Wat gij bedoelt met uwe opmerking, dat onze

Dogmatiek door en door ethisch moet zijn, gaf ik te kennen, toen ik de Dogmatiek noemde de wetenschappelijke beschrijving van het *leven* des geloofs. De Dogmatiek is bij mij niet eene dorre, drooge leer, maar — om uwe terminologie te gebruiken, — eene van leven bruischende werkelijkheid.

Een enkel woord over het verdeelingsbeginsel tusschen Dogmatiek en Ethiek. God en mensch — ziet daar, zegt gij, de twee werkelijkheden, waarnaar het organisme der wijsgeerige godgeleerdheid geordend wordt. Ik had mijne bedenkingen tegen uw verdeelingsbeginsel en vond uwe tegenstelling meer stout dan waar. Als gij nader beschrijft, wat gij met die twee werkelijkheden bedoelt, begrijp ik U beter. Doch dit is niet genoeg. Uwe bepaling moest m. i. meer correct zijn. In eene definitie voegen geen onjuistheden of onduidelijkheid, die later moeten worden weggenomen. God en mensch — al ben ik geen pantheïst als Spinoza, ik vind die tegenstelling op wijsgeerig gebied onjuist, verouderd. Er ligt aan uwe tegenstelling een openbaringsbegrip ten grondslag, dat wel past in de Oud-Gereformeerde Theologie, maar niet in de Theologie van onzen tijd. Wij kennen nu eenmaal God niet buiten den mensch om. Vgl. over dit punt nader wat ik schreef Studiën 1889, bl. 72, 73, dat door U niet is wederlegd. Hoe eenvoudig en klaar is het: In de Dogmatiek hebben wij niet alleen met God te doen, maar ook met den mensch, die verlossing behoeft en in wien de verlossing bewerkt wordt. In de Ethiek staat niet alleen de mensch, maar ook God op den voorgrond, inzoover Hij de wetgever is, die ons zegt, hoe wij leven moeten, aan wiens eischen en wetten wij in ons zedelijk leven moeten beantwoorden, dien wij rekenschap schuldig zijn. „Weest dan volmaakt gelijk uw Vader in de hemelen volmaakt is”, zie daar het beginsel van onze Christelijke Ethiek. Maar indien dit zoo is, kunnen wij toch niet stellen: In de Ethiek hebben wij met den mensch te maken en in de Dogmatiek met God. In de werkelijkheid nu wilt gij

dat ook niet. Om niet onbillijk te zijn, erken ik dan ook gaarne, dat mijne bezwaren meer de definieering dan de uitwerking van uw gevoelen betreffen.

Mijne laatste opmerking geldt de confessioneele bepaaldheid van de Ethiek. Naar mij met velen toeschijnt, moet eene Christelijke Ethiek Christelijk, en dus niet confessioneel bepaald zijn. Eene confessioneel bepaalde Ethiek behoort in de Encyclopedie der Christelijke Theologie niet thuis, omdat daarin het belang van den Christelijken godsdienst, met dat van de eene of andere kerk of confessie den boventoon voert.

In de Encyclopedie moeten wij het organisme onzer wetenschap verklaren en dus hier bepaald de betrekking, die tusschen Dogmatiek en Ethiek bestaat. Niet om de wetenschappen als zoodanig is het ons te doen, daar wij geen materieele, maar slechts eene formeele Encyclopedie geven. Toch wordt ook in onze Encyclopedie eene kleine karakteristiek van Dogmatiek en Ethiek verwacht. Wie de samenstelling van de leden eens lichaams zal verklaren, moet toch de leden van dat lichaam eenigermate beschrijven. Zoo doet gij. Zoo doet ieder, die over Encyclopedie schrijft. Dit met het oog op hetgeen aan mijn adres gericht is in verband met uwe opmerkingen over de confessioneele bepaaldheid van de Ethiek.

Wij geven in de Encyclopedie de regelen op, waaraan de Christelijke Ethiek, als zij goed zal zijn, beantwoorden moet. Wij schetsen haar dan naar haar ideaal. Omdat wij evenwel zoowel bij Dogmatiek als bij Ethiek, hoe zuiver wetenschappelijk wij te werk gaan, onze waardeeringsoordeelen nooit geheel kunnen buitensluiten, daar de eigenaardigheid van de vakken Dogmatiek en Ethiek zulks medebrengt, zal het ideaal, zoo zeide ik, nooit geheel bereikt worden. Confessioneel bepaald mag de Ethiek niet zijn evenmin als de Dogmatiek. Zie hier de theorie. De praktijk evenwel zal ons leeren, dat ieders Ethiek meer of min de sporen draagt van de eigenaardige individualiteit en geestesrichting van den schrijver. Ik schreef

(bl. 70) en schrijf nog: „Wij stemmen gaarne toe, dat in de werkelijkheid aan iemands Ethiek onwillekeurig te bespeuren is, welke confessie hij is toegedaan. De Ethiek van een Luthersch godgeleerde zal er wel anders uitzien dan die van een Gereformeerd theoloog. In de Encyclopedie evenwel hebben wij de Ethiek naar haar ideaal te schetsen, het Christelijk leven, zooals wij ons dat in zijne volkomenheid voorstellen. Zal de Ethiek individueel bepaald zijn, confessioneel bepaald mag zij niet worden. Ik stem U toe, dat ik aan dit punt — de confessioneele bepaaldheid van de Ethiek — slechts weinige regels wijdde. Gelijk gij evenwel weet, voegde ik aan mijne woorden de woorden van Prof. DOEDES toe en gaf het gevoel van dezen Hoogl. tamelijk uitvoerig weder. Dat gevoelen drukte zoo juist het mijne uit en ik dacht: De woorden van Prof. DOEDES zullen in dit opzicht voor U meer gezag hebben dan de mijne.

Hierbij, Amice! moet ik het voor ditmaal laten. Het was mij een genot over zulke hoogst belangrijke onderwerpen, als wij behandelden, met U van gedachten te wisselen. Ontvang mijnen dank voor de welwillendheid, waarmede gij mij hebt aangehoord en geloof mij als altijd

t. t.

Almeloo, April '89.

J. M. S. BALJON.